

P. DINI

APIE MAŽVYDO ŠALTINIŲ BEI VERTIMŲ FENOMENOLOGIJĄ

„GIEŠME S. AMBRABEIJAS BEY AS. AUGUSTINA...“*

Šiame straipsnyje norėčiau pakalbėti apie senosios lietuvių kalbos paminklą, Martyno Mažvydo antrąjį veikalą, išleistą 1549 m. Karaliaučiuje ir visiems žinomą kaip „Giesmę šv. Ambrazejaus“ (toliau GA).

Šio straipsnio tikslas – nustatyti teksto šaltinius, turint galvoje, kad kiekvieno seno teksto šaltiniai gali pateikti svarbių žinių apie patį pirminį literatūrinės kalbos formavimosi etapą ir svetimų kalbų modelio poveikį jai, ir atsižvelgiant į tai, kad tokių filologinių darbų apskritai dar yra nedaug.

Prieš pradėdant nagrinėti tekstą, nebus pro šalį labai trumpai priminti GA istoriją, jos atradimo aplinkybes ir patį tekstą.

Žinoma, kad tais pačiais 1549 m. knygelę Velykų proga autorius įteikė tuometiniam Ragainės apskrities valdytojui. Ragainėje Mažvydas norėjo pastoriauti. Greičiausiai tą knygelę Mažvydas dovanojo, norėdamas įgyti šio įtakingo asmens palankumą ir gauti vietą.

Visa tai sužinota palyginti neseniai iš paties teksto antraštės. Iš tiesų GA atsitiktinai atrado tikrai 1897 m. bibliotekininkas ir senų raštų tyrinėtojas Zygmuntas Celichovskis Poznanės bibliotekoje (Kornicka), kaip neretai būna tokiais atvejais, sistemindamas senas knygas. Drauge su lietuvišku „Te Deum“ ir jo natomis Celichovskis rado dar dvi bažnytines lietuviškas giesmes be natų: „Per tava šventą priekelimą“ ir „Christus dievas mūsų“. Prie lietuviškų tekstų dar buvo įrištas lenkiškas „Te Deum“ variantas „Ciebie boże chwalimi“. Kitų giesmių jokių atitikmenų Celichovskis nerado. Jo nuomone, lenkiškas fragmentas priklauso Sekluciano giesmynui, paskelbtam maždaug tuo pačiu metu kaip ir lietuviškas Mažvydo „Te Deum“.

Turint galvoje, kad Seklucianas tame pačiame Karaliaučiuje, kur Mažvydas gyveno ir dirbo, paskelbė lenkišką „Te Deum“ vos dvejais metais anksčiau negu lietuvišką, ir atsižvelgiant į tai, kad Sekluciano darbais Mažvydas rėmėsi redaguo-

* Čia pareikštos mintys plačiau dėstomos straipsniuose „Apie Mažvydo 1549 „Te Deum laudamus“ vertimą“ (Baltistica, XXII (1) ir „Martynas Mažvydas e la lingua della Giesme S. Ambrazeijaus“ (Europa Orientalis 3/4, 1985 Roma).

damas savo „Katekizmą“ (1547), tikrai būtų pagrindo manyti, kaip sakė pats Celichovskis, kad Mažvydas ir šiuo atveju galėjo naudotis Sekluciano veikalais. Be to, šitas lenkų „reformato Te Deum“ tekstas yra (kiek galėjau patikrinti) seniausias lenkiškas šios giesmės variantas.

Šitokios įsigalėjusios nuomonės laikomasi, pavyzdžiui, „Lietuvos TSR bibliografijoje“ (p. 241), tai yra, kad Mažvydo lietuviškas „Te Deum“ esąs vertimas iš lenkų kalbos.

Mažvydo giesmyne prie kai kurių giesmių nurodoma, iš kokios kalbos versta. Bet prie kitų tekstų tokių aiškių nurodymų nėra. Tuo atveju vienintelis būdas nustatyti, iš kurios kalbos viena ar kita giesmė versta, yra lyginamoji tekstų analizė.

Tarp tokių giesmių, kurios nenurodytos iš ko verstos, yra ir visos trys giesmyneio GA giesmės. Tiktai nuodugniai lyginant tekstą su spėjamais originalais ir šiaip remiantis grynai tekstologiniais duomenimis, bus galima pritarti ar nepritarti Celichoyskio ir kitų tyrinėtojų nuomonei.

Taigi, laikantis iki šiol vyravusios nuomonės, turėtų būti daug Mažvydo ir Sekluciano „Te Deum“ sutapimų. Bet kruopščiai išanalizavęs tekstus, pastebėjau, kad iš esmės yra tik vienas atvejis, kur lietuviškas Mažvydo „Te Deum“ tekstas visiškai sutampa su Sekluciano tekstu. Kiti sutapimai nėra reikšmingi ir jų mažiau negu lauktume. Tas vienas atvejis yra antroji ir trečioji eilutė (Gerulio 1927 m. leidimo p. 88). Čia Mažvydo eilutės *Ir redik mus, bey danguy duk būti anta amžia amžia* visiškai sutampa su Sekluciano: *i sprawuj nas sam a w niebie byé daj nam na wieki*, bet visai neatitinka, pavyzdžiui, lotyniško „Te Deum“ varianto, kuris iki šiol nebuvo tiriamas ir kuris skamba taip: *Et rege eos, et extolle illos usque in aeternum*. Iš to reikia daryti išvadą, kad Mažvydas mažai tesinaudojo Sekluciano tekstu, o rėmėsi kažkoku kitu. Patikimiausias tas kažkoks kitas tekstas, be lenkiško, jam galėjo būti tik lotyniškas. Ir štai kodėl 1549 m., kai buvo spausdinama GA, Mažvydas, kaip žinoma, dar nemokėjo vokiečių kalbos ir tikrai negalėjo versti iš jos giesmių.

Šitą mano hipotezę patvirtina lyginamoji tekstų analizė.

Mažvydas labai dažnai remiasi lotynišku tekstu. Pastebėta ne mažiau kaip dvidešimt aiškių sutapimų su lotynišku šaltiniu. Mažiausiai dvylika kartų Mažvydo ir lotyniško tekstų formos visai sutampa, o Sekluciano tekste aptinkama viena net absoliučiai skirtinga forma. Be to, beveik be išimčių lietuviškas tekstas sutampa su lotynišku žodžių tvarka. Aišku, čia neaptarinėsiu atskirai kiekvieno atitikmens, bet visa tai, kas pasakyta, jau aiškiai rodo, jog yra priešingai, negu buvo iki šiol manyta: versdamas giesmę, Mažvydas daugiau rėmėsi lotynišku negu lenkišku „Te Deum“ tekstu.

Kalbant apie kitos šio giesmyneio giesmės „Per tava šventą priekelimą“ šaltinius, reikia pasakyti, kad šios giesmės pirmasis ir paskutinis posmas nelabai ski-

riasi nuo Sekluciano „Druka stara piešn“, kuri yra tame pačiame Sekluciano giesmyne (aptartas kalbant apie „Te Deum“). Necituodamas visų atitikmenų, bet aiškiai matydamas, jog lietuviški posmai yra Sekluciano giesmės sekimas, tenkinšiuos hipoteze, kad giesmės „Per tava šventą priekelimą“ šaltinis turėtų būti Sekluciano „Druka stara piešn“.

Sunku nustatyti trečiosios giesmynėlio giesmės „Christus dievas mūsų“ šaltinį. Viena posmą galima būtų laikyti vertimu iš lenkų kalbos. Bet iš tikrųjų kol kas apie šios giesmės šaltinį dar labai mažai tegaliu pasakyti.

Iš viso to, kas pasakyta, jau galima susidaryti vaizdą apie GA šaltinių fenomenologiją, nors, žinoma, tolesni tyrinėjimai galėtų dar ką pakeisti.

Kol kas pastebėtina, kad GA tekstas šaltinių požiūriu aiškiai pasižymi opozicijomis:

1) lotyniškas šaltinis	vs.	slaviškas (t.y. lenkiškas) šaltinis
---------------------------	-----	---

ir lygiagrečiai:

2) Tave dievą garbinam (t.y. „Te Deum“)	vs.	Per tava šventą priekelimą Christus, Dievas mūsų
--	-----	---

Taigi versdamas GA, Mažvydas rėmėsi lotynišku ir lenkišku originalu. Giesmės „Te Deum“ pagrindinis šaltinis buvo lotyniškas šios giesmės variantas, o kitų dviejų šio giesmynėlio giesmių – tikriausiai daugiau lenkiškas tekstas.

Aptariant Mažvydo naudojimąsi originalais, reikia pažymėti, jog verčiant iš vienos kalbos į kitą religinius tekstus, yra labai aiški tendencija identiškai atkurti originalą. Pats ryškiausias šio principo realizavimas yra vadinamasis *verbum ad verbum* vertimas, kuriam apskritai nebūdingas kūrybiškumas.

Turint visa tai galvoje, reikia konstatuoti, kad Mažvydo tekstas skiriasi nuo originalų trejopai:

1) tam tikrais morfologiniais įvairavimais: (184, 31; *Tave mučelnikų skaisčiausias garbin pulkas* Sekl. *Ciebie jasny zastęp męczenników chwali*, lot. *Te Martyrum candidatus laudat exercitus*. Šioje eilutėje Mažvydas vartoja būdvardžių aukščiausiojo adjektyvo formą, o kiti tekstai turi nelyginamąją);

2) tam tikrais formų, ypač įvardžiu, įterpimais: (187, 11; *Tave todėli mes prašom mums tava tarnams padėki* Sekl. *Ciebie prosim racz twem slugam pomocen być*, lot. *Te ergo quaesumus, tuis famulis subveni*);

3) tam tikrais formų, ypač vokatyvų, praleidimais: (187, 61; *Sveikinki ir gelbėk žmones tava* Sekl. *Zachowaj lud twój, mily panie*, lot. *Salvum fac populum tuum, Domine*).

Reikia pasakyti, kad šiaip jau vertimui būdingas tikslus originalo atitikimas, nors yra šiek tiek ir vertėjo kūrybiškumo. Pastebėtina, jog vietomis stengdamasis viską suderinti, Mažvydas rėmėsi abiem originalais (ypač eilutėse 87,4–87,7).

„PER TAWA SCHWENTA PRIEKELIMA“ ŠALTINIS

Viena M. Mažvydo giesmynėlio „Giefme s. Ambaßeijaus“ giesmių – „Per tawa schwenta priekelima“¹ iki šiol dar bemaž netyrinėta šaltinių požiūriu.

Kaip jau anksčiau bandžiau įrodyti, dabar aiškiai matyti lotyniško modelio poveikis pirmajai ir pagrindinei GA giesmei². Neseniai pastebėjau, kad giesmyne „Pyešny duchowne, a nabožne, nowo žebrane y wydane przes Jana Seklucjana. W Krolewczu u Pruskym Mense Augusto. Anno Domini MDXLVII“³ yra dvi giesmės, turinčios aiškių sutapimų su Mažvydo „Per tawa schwenta priekelima“, kurie kelia tam tikrų įtarimų. Taigi šiame straipsnyje norėčiau atkreipti skaitytojų dėmesį į tuos sutapimus ir pateikti papildomos medžiagos Mažvydo GA šaltinių išsamesniam tyrinėjimui.

Jau iš pirmo žvilgsnio matyti, kad Sekluciano „Druga stara pieśn“⁴ nelabai skiriasi nuo čia tyrinėjamos Mažvydo giesmės pirmojo ir paskutiniojo posmų:

- 1 *Per tawa schwenta priekelima*
- 2 *Diewa Sunau atleisk mumus*
- 3 *Sugreschima, Tikim Jesu Christu*
- 4 *kelusi, ir dangi atwerufi,*
- 5 *smertis amβinas gelbejufi.*

*Przez twe święte zmar twychwstanie,
boży synu, odpuścisz nam
nasze zgrzeszenie; wierzym, iż Bóg
zmartwychwstał, żywot nasz naprawił,
śmierci wiecznej nas zbawił, swą moc
zjawił.*

¹ Kitos giesmės yra „Tawa, diewa, garbinam“ ir „Christus Diewa muŝŝu“. GA tekstą perspausdino J. Gerulis (Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metų. – Kaunas 1922).

² Žr. Dini P. Apie Mažvydo 1549 m. „Te Deum laudamus“ vertimą. – Baltistica XXII(1). Čia plačiau pasakojama ir apie GA atsiradimą.

³ Perspausdino Wierzbowski T. Biblioteka zapomnianych poetów i prozaików polskich XVI–XVIII w., zeszyt VIII. – Warszawa 1897.

⁴ Ten pat, p. 24–25.

- 19 *Per tawa ſchwenta dangun priekelima,*
 20 *Diewa Sunau atleifk mumus*
 21 *Sugrefchima Tikim Jefu dangun*
 22 *ſegufi, Dangu mums atwerufi,*
 23 *Smerties amſinas gelbejufi.*

Pirmąjį posmą čia reikia laikyti pagrindiniu ta prasme, kad paskutinįjį Mažvydas greičiausiai sukūrė kaip jo variantą. Kad pirmajam pradžia davė „Druaga stara piešn“, rodo tas faktas, jog šitas posmas yra Sekluciano giesmės sekimas (išskyrus frazę *Ir dangu atwerufi*, bet tai galėjo būti ritmo sąlygojama)⁵.

Dar pastebėtina, kad Sekluciano giesmė „Piešn o zmartwywstaniu bożym“ (6) irgi rodo vieną kitą bendrą sintagmą su čia aptariama Mažvydo giesme, pvz., 7 eilutė:

- 6 *Linksmi bukem wiffi Krikfsczonis,*
 7 *jog ifchgelbeija mus nug peklas*
 8 *ugnis, Nug Smertis...*

*Tego dnia wesolego prośmy Króla
 niebieskiego, by nas uchwował od
 piekła gorącego, aby nas...*

Atsižvelgiant į tai, kad Mažvydas jau naudojosi Sekluciano giesmynu versdamas „Te Deum“ į lietuvių kalbą, galima teigti, jog giesmės „Per tawa ſchwenta priekelima“ šaltinis (bent pirmojo ir paskutiniojo posmų) turėtų būti Sekluciano „Druaga stara piešn“ tekstas. Tikriausiai lenkų reformacijos veikėjo giesmynas „Pieśni duchowne a nabożne...“ Mažvydui buvo ne tik žinomas, bet ir priklausė, kaip sakoma, „Mažvydo bibliotekai“.

⁵ Kiti šios giesmės lenkiški variantai labiau nutolę nuo Mažvydo teksto. Giesmės incipitas *Prestwe swete weschrznene* yra jau Plocko Ordinale (parašytas apie 1360–1370 m.; žr. Michalak J. *Zarys liturgiki*, Plock, 1939, p. 218). Štai XV a. antrosios pusės giesmės variantas, laikomas Kapitulno bibliotekoj Prahoje:

*Przez twe święte z martwy wstanie,
 Boży Synu, odpuściz nam nasze zgreszenie,
 Ty jeś ten świat sam sławił,
 Żywoteś nasz naprawił,
 Śmierciś wiecznej nas zbawił,
 Swąś moc zjawil.*